शब्द (Shabda)

BA I Hons & Sub Philosophy

भारतीय दर्शन के अंतर्गत न्याय दर्शन में शब्द (Shabda) को प्रमाण के रूप में चौथा स्थान माना गया है। किसी विश्वसनीय व्यक्ति के उपदेश या वाणी से प्राप्त ज्ञान को शब्द कहा जाता है। शब्दों के माध्यम ज्ञान की अभिव्यक्ति या बोलचाल की जाती है। केवल आप्त पुरुष या विश्वसनीय के शाब्दिक कथन को ही प्रामाणिक माना जाता है। सभी प्रकार के शाब्दिक ज्ञान यथार्थ नहीं कहे जा सकते।

यह प्रश्न उठना स्वाभाविक जान पड़ता है कि आप्त पुरुष किसे माना जाए? उत्तरस्वरूप कहा जा सकता है कि आप्त पुरुष वह है जिनके ज्ञान यथार्थ है तथा लोककल्याण के लिए उस यथार्थ ज्ञान अन्य लोगों के सम्मुख प्रस्तुत करता है। तर्कसंग्रह में शब्द की परिभाषा के रूप में कहा गया है कि 'आप्तवाक्यं शब्दः'। अर्थात आप्त पुरुष के कथन या वाणी को शब्द ज्ञान कहा जाता है, गौतम ने भी 'न्यायसूत्र' में कहा है — 'आप्तोपदेशः शब्दः'। वेद, पुराण, धर्मग्रन्थों में ऋषि-मुनियों के संग्रहित वाणी को शब्द ज्ञान कहा जाता है।

आप्त पुरुष स्वयं अपनी वाणी या अपने अनुभव द्वारा प्राप्त ज्ञान को जनकल्याण की भावना से उपदेश के द्वारा लोगों के बीच प्रस्तुत करता है।

P.T.O.

MICO LUBRICANTS

शाब्दिक ज्ञान की उत्पत्ति आप्तवाक्य के वास्तविक अर्थ जानकर उसके स्पष्ट अर्थ को समझना आवश्यक है यानी उसकी प्रामाणिकता वक्ता की विश्वसनीयता पर निर्भर करता है।

शाब्दिक ज्ञान की उत्पत्ति निम्न बातों पर निर्भर करता है।

(i) शाब्दिक कथन या वाणी आप्तवचन होता है अर्थात्

(ii) शाब्दिक कथन व्यक्ति-शक्ति के व्याकरणात्मक अनुरूप के आधार पर किसी नियम के सहायता पर निर्भर करता है।

(iii) आप्त उपदेश को लोक कल्याण की भावना से प्रेरित होकर अन्य लोगों के समक्ष रखा जाना चाहिए।

(iv) आप्त उपदेश को सही अर्थों में लोगों को समझना आवश्यक है।

शब्दों का वर्गीकरण (Classification of Shabda)

न्याय दर्शन में शब्द का वर्गीकरण दो रूपों में हुआ है— 1. ज्ञान के विषयवस्तु के आधार, 2. ज्ञान के स्रोत के अनुसार। ज्ञान के विषयवस्तु के भी दो रूप होते हैं— दृष्टार्थ और दूसरा अदृष्टार्थ। ज्ञान के स्रोत के अनुसार शब्द के दो रूप हैं— लौकिक तथा दूसरा अलौकिक या वैदिक।

दृष्टार्थ शब्द उसे कहा जाता है जो विश्व के प्रत्यक्ष होने वाले वस्तुओं का ज्ञान देता है, जब कोई विश्वसनीय व्यक्ति किसी भी विषय या वस्तु के बारे में जो कुछ कहे तो

P.T.O

Date

ਇਸਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੇ ਦੋ ਭੇਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਰਥ ਸ਼ਬਦ ਵੇ ਹੈਂ ਜੋ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਯਮਾਨ ਵਸਤੂਓਂ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੇਂ ਗਿਆਨ ਦੇਤੇ ਹੈਂ। ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਰਥ ਸ਼ਬਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯਮਾਨ ਵਸਤੂਓਂ ਕਾ ਪ੍ਰਤਯਕਸ਼ੀਕਰਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੁ ਇਨ ਵਸਤੂਓਂ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਮੇਂ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਹਤਾ ਕਯੋਂਕਿ ਯੇ ਆਪਤਪੁਰਸ਼ ਕੇ ਵਚਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਆਪਤਪੁਰਸ਼ੋਂ ਕੇ ਵਚਨੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਔਰ ਸਤਯ ਮਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣਾਰਥ - ਵੈਗਿਆਨਿਕੋਂ ਕੇ ਅਣੁ, ਪਰਮਾਣੁ ਆਦਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ਯ ਮੇਂ ਗਿਆਨ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਰਥ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰਹ ਰਿਸ਼ਿ-ਮੁਨਿਯੋਂ ਕੇ ਵਿਚਾਰੋਂ ਜੈਸੇ-ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ, ਸਵਰਗ-ਨਰਕ, ਮੋਕਸ਼-~~ਪੁਨ~~ ਪੁਨਰਜਨਮ ਆਦਿ ਕਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਤਯਕਸ਼ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਕਿੰਤੁ ਯੇ ਆਪਤਵਚਨ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਇਨਕੀ ~~ਸਤਯ~~ ਸਤਯਤਾ ਮੇਂ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਕੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਤੀ।

~~ਲੌਕਿਕ ਔਰ ਵੈਦਿਕ~~

ਨਿਆਯਦਰਸ਼ਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ~~ਵਹ~~ ਵਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈਂ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਸ਼ਯੋਂ ਕੇ ਵਚਨ ~~ਕੇ ਰੂਪ~~ ਕਹੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਅਤਃ ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸਤਯ-ਅਸਤਯ ਦੋਨੋਂ ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯੋਗਯ ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਮਾਨੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ।

ਵੈਦਿਕ ਯਾ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ — ਵੇਦੋਂ ਯਾ ਆਧਯਾਤਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਏਵੰ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਵੈਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਕਹਲਾਤੇ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਮਾਨਯਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਣੀਤ ਹੈਂ ਔਰ ਇਸ ਕਾਰਣ ਵੈਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸਾਕਸ਼ਾਤ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਰਵਦਾ ਸਤਯ ਮਾਨੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਵੈਦਿਕ ਵਾਣੀ ਭੀ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ।

MICO LUBRICANTS

P.T.O

ਪ੍ਰ:

(1) ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵਾਚਕ ਯਾ ਲਾਖਣਿਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲੇਖਕ। ਆਦੇਸ਼ ਯਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਤ੍ਮਕ ਵਾਕ੍ਯ ਵਿਧਿ ਵਾਕ੍ਯ ਕਹਲਾਤੇ ਹੈਂ। ਜਿਨਕੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤਿ, ਕ੍ਰਿਯਾ ਕੀ ਅਭਿਵ੍ਯਕਤਿ ਕੋ ਤਥਾ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਲਾਤਾ ਹੈ, ਜਿਨਕੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਵਾਕ੍ਯੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਕਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਔਰ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੁਆਰਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਥਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ,

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਯਹ ਉਠਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੌਕਿਕ ਔਰ ਅਲੌਕਿਕ ਯਾ ਵੈਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਮੇਂ ਕੌਨ ਅਧਿਕ ਵਿਸ਼ਵਸਨੀਯ ਹੈ? ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੇਂ ਯਹ ਕਹਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਸ਼੍ਯੋਂ ਕੇ ਵਚਨ ਹੈਂ। ਸਾਧਾਰਣ ਯਾ ਅਲ੍ਪਗ੍ਯ ਮਨੁਸ਼੍ਯੋਂ ਕੇ ਵਚਨ ਸਦੋਸ਼ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਅਸਤ੍ਯ ਭੀ ਅਤਃ ਉਨਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਯਾ ਉਨਕੇ ਵਚਨ ਸੰਦੇਹਾਤ੍ਮਕ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਆਪ੍ਤ ਪੁਰੁਸ਼ ਕੇ ਵਚਨ ਨਿਰ੍ਦੋਸ਼ ਯਾ ਸ਼ਬਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਤਥਾ ਸੰਦੇਹਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਵੈਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੇ ਸਾਕ੍ਸ਼ਾਤ ਵਚਨ ਹੈਂ। ਨਿਰ੍ਦੋਸ਼ ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਰ੍ਵਗ੍ਯ ਹੈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੇ ਵਚਨ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਇਸਲਿਏ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਅਪੇਕ੍ਸ਼ਾ ਵੈਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਅਧਿਕ ਵਿਸ਼ਵਸਨੀਯ ਹੋਤੇ ਹੈਂ।